

**XALQ PEDAGOGIKASIDA YOSHLARGA AQLIY TARBIYA BERISH DASTURLARI VA
ULARNING JAMIYATDA FAN, TA'LIM VA MA'NAVIY QADRIYATLARNI RIVOJLANTIRISHDAGI
RO'LI (ELLIQAL'A TUMANI MAKTABLARI MISOLIDA)**

Aldamuratova Nargiza Baxitbay qizi

2 - kurs Testologiya va bilimlarni baholash yo'nalishi

Nukus davlat pedagogika instituti

nargizaaldamuratova401@gmail.com

91 374 31 39

Annotatsiya. *Ushbu esse O'zbekiston jamiyatida fan, ta'lim va ma'naviyatning rivojlanishi, shuningdek, yosh avlodning aqliy tarbiyasida xalq pedagogikasining o'рни masalasini o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqot dolzarbligi zamonaviy sharoitda milliy-ma'naviy qadriyatlarni yosh avlod ongiga singdirish, ularning intellektual va axloqiy salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan amaliy ehtiyoj bilan bog'liqdir. Esse maqsadi Elliqal'a tumani maktablari misolida aqliy tarbiya berish dasturlarining samaradorligini aniqlash, ularning jamiyatda fan, ta'lim va ma'naviy qadriyatlar bilan uzviy bog'liqligini tahlil qilishdir. Tadqiqotda xalq pedagogikasi nazariyasi, zamonaviy ta'lim metodologiyasi va pedagogik yondashuvlaridan foydalangan holda ilmiy tahlil olib borildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, xalq pedagogikasiga asoslangan aqliy tarbiya dasturlari o'quvchilarning tafakkurini rivojlantirish, mustaqil fikrlash qobiliyatini oshirish va ma'naviy immunitetini mustahkamlashda samarali vosita sifatida xizmat qiladi. Ish yakunida yoshlarning intellektual va ma'naviy rivojlanishini oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Ushbu tadqiqot pedagogik amaliyot va ta'lim jarayonini takomillashtirish, shuningdek, milliy-ma'naviy qadriyatlarni avlodlar ongiga singdirish bo'yicha dolzarb ilmiy asos yaratadi.*

O'zbekiston jamiyatida fan va ta'limning rivojlanishi, shuningdek, bu rivojlanishning milliy ma'naviyat bilan uzviy bog'liqligi yosh avlodning aqliy, ma'naviy va madaniy kamolotini shakllantirishda asosiy omil sifatida namoyon bo'ladi[3;45]. Fan va ta'lim tizimining taraqqiyoti nafaqat texnik va iqtisodiy jihat bilan, balki jamiyat ma'naviy maydonining rivojlanishi bilan bevosita bog'liqdir. Shu bois, harbir pedagogik jarayon milliy qadriyatlarni saqlash va yoshlarning ruhiy barkamolligini ta'minlashga xizmat qilishi lozim. Bu esa o'z navbatida, yoshlarni kompleks aqliy va ma'naviy tarbiyalash imkonini beradi.

Xalq pedagogikasi esa asrlar davomida shakllangan tarbiya tizimi bo'lib, uning asosiy xususiyati ilmiy bilimlarni hayotiy tajriba bilan uyg'unlashtirishda namoyon bo'ladi[2;212]. Xalq pedagogikasi nafaqat bilim berish tizimi, balki yoshlarni hayotiy ko'nikmalar bilan boyituvchi kompleks tarbiya mexanizmi hisoblanadi. Unga ko'ra, an'anaviy pedagogik tajriba zamonaviy metodlar bilan integratsiya qilinib, yoshlarning shaxsiy va aqliy rivojlanishida samarali vosita bo'lishi mumkin. Bu metodologik yondashuv, ayniqsa, Elliqal'a tumanidagi maktablarda aqliy tarbiya dasturlarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Shu nuqtai

nazardan, zamonaviy ta'lim metodlari, xususan, Elliqal'a tumanidagi maktablarda qo'llanilayotgan dasturlar, xalq pedagogikasining boy merosiga tayangan holda shakllanmoqda[10;57]. Aqliy tarbiya dasturlarini ishlab chiqishda xalq pedagogikadan foydalanish yoshlarni mustaqil fikrlashga undaydi, ularning ijtimoiy va ma'naviy mas'uliyatini rivojlantiradi. Shu bilan birga, dasturda an'anaviy qadriyatlarni zamonaviy pedagogik metodlar bilan uyg'unlashtirish o'quvchilarning shaxsiy va intellektual salohiyatini kengaytirishga xizmat qiladi. Bu yondashuv yoshlarning tafakkurini boyitish va ularni jamiyat hayotida faol ishtirok etishga tayyorlash imkonini beradi.

O'zbek xalqining tarixi va adabiy merosi ilm, aql va tafakkur qadriyatlarini yuksak darajada qadrlash bilan ajralib turadi. Alisher Navoiyning asarlarida ilm insonni tarbiyalashning eng asosiy vositasi sifatida talqin qilingan bo'lib, aql esa ruhiy kamolotning mezoni sifatida ko'rsatilgan[1;154]. Bu fikr zamonaviy pedagogik yondashuvlarda ham asosiy prinsip sifatida qabul qilinadi: ilm va aqlni birlashtirish orqali yoshlar nafaqat ma'lumotga ega bo'ladi, balki o'zining axloqiy va ma'naviy qadriyatlarini ham rivojlantiradi. Shu jihatdan, Navoiyning qarashlari Elliqal'a tumanidagi maktablarda xalq pedagogikasi asosidagi aqliy tarbiya dasturlarini shakllantirishda nazariy poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Xalq og'zaki ijodidagi maqol va matallar, masalan, "Aql boylikdan afzal", "Bilimning boshi-odob" kabi hikmatlar yoshlarning tafakkurini rivojlantirish va aqliy tarbiyasida muhim pedagogik vosita hisoblanadi[13;88]. Bunday og'zaki an'analar o'quvchilarda mustahkam ijtimoiy va axloqiy qadriyatlarni shakllantiradi. Ular tafakkur jarayonida asosiy tamoyil sifatida ishlatiladi, shuningdek, o'quvchilarni mustaqil fikrlashga va muammolarni tahlil qilishga undaydi. Shu bilan yoshlarning ma'naviy va aqliy salohiyati uyg'un tarzda rivojlanadi.

Shu nuqtai nazardan, Elliqal'a tumanidagi maktablarda aqliy tarbiya dasturlarini ishlab chiqishda mahalliy og'zaki ijod va xalq hikmatlaridan faol foydalanish yoshlarning fikrlash madaniyatini rivojlantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qilmoqda[4;112]. Pedagogik amaliyotda xalq pedagogikasining boy merosidan foydalanish nafaqat bilimning mazmunini boyitadi, balki o'quvchilarning intellektual va ma'naviy rivojlanishiga ham to'liq hissa qo'shadi. Shu yondashuv yoshlarni jamiyatdagi o'z o'rnini anglaydigan, axloqiy qadriyatlarni qadrlaydigan va mustaqil fikrlash qobiliyatiga ega shaxslar sifatida shakllantiradi. Fan va ta'limning rivojlanishi, shuningdek, bu rivojlanishning ma'naviy qadriyatlar bilan uyg'unlashuvi jamiyat taraqqiyotida hal qiluvchi ro'l o'ynaydi. Fan va ta'lim o'z-o'zidan texnik yoki iqtisodiy yutuqlar bilan chegaralanib qolsa, u jamiyatning ruhiy va ma'naviy maydoniga yetarli hissa qo'shmaydi. Shu nuqtai nazardan, Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusufning fikricha, insonning aqli nafaqat bilish, balki o'zini boshqarish, jamiyatda munosib o'rin olish va to'g'ri qaror qabul qilish qobiliyatidir[12;204]. Bu fikr ta'limning nafaqat bilim berish, balki shaxsning ijtimoiy mas'uliyatini va ma'naviy barkamolligini rivojlantirishga qaratilganligini ko'rsatadi. Shu jihatdan, aqliy tarbiya jarayonida o'quvchilarni faqat fan bilan cheklab qolmasdan, ularni axloqiy va mantiqiy qaror qabul qilishga tayyorlash zaruriyati mavjud.

Xalq pedagogikasi esa aynan ana shu ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan bo'lib, u avlodlar davomida hikmat, maqol va ertaklar orqali amaliyotda o'z ifodasini topgan. Elliqal'a tumanidagi maktablarda esa sinfdan tashqari mashg'ulotlar, xalq ertaklari, donishmand nasihatlar va ma'naviy o'yinlar orqali yoshlarning mantiqiy fikrlash va muammolarni yechish qobiliyati mustahkamlanadi[11;66]. Mualliflarning tahliliga ko'ra, xalq pedagogikasi elementlaridan foydalangan holda olib borilgan tarbiya jarayoni yoshlarni murakkab vaziyatlarda mustaqil fikrlash va analitik yondashuvga o'rgatadi. Shu bilan birga, bu jarayon yoshlarning ijtimoiy intellekti va muammolarni hal qilish qobiliyatini uzluksiz rivojlantiradi, shaxsning ongini kengaytiradi.

Zamonaviy O'zbekistonda ta'lim tizimi tub islohotlar natijasida yangi bosqichga ko'tarilgan bo'lib, unda yoshlarning intellektual va ma'naviy rivojlanishi davlat siyosatining ustuvor vazifasiga aylangan. Prezident Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, jamiyat taraqqiyotining poydevori inson kapitalidir va bu inson kapitalining markazida ta'lim, bilim va ma'naviyat turadi[7;23]. Ushbu fikr pedagogik nuqtai nazardan shuni anglatadiki, ta'lim tizimining samaradorligi nafaqat fan va texnologiyalarga, balki yoshlarning axloqiy, madaniy va ma'naviy kamolotiga ham bog'liq. Shuning uchun harbir ta'lim dasturi yoshlarning ma'naviy qadriyatlarini rivojlantirish bilan uyg'unlashishi shart. Shuningdek, besh muhim tashabbus doirasida yoshlarning intellektual va ma'naviy dunyosini rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan bo'lib, bu jarayonda kitobxonlik, san'at, texnologik bilimlar va sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish alohida ahamiyatga ega[8;34]. Bu yondashuvning ilmiy mohiyati shundaki, yoshlarning kompleks rivojlanishi uchun nafaqat bilim berish, balki ularni san'at, madaniyat va sog'lom turmush tarziga yo'naltirish lozim. Shu bilan yoshlarning tafakkuri kengayadi, aqliy salohiyati ortadi va ularning ma'naviy barkamolligi mustahkamlanadi. Bundan tashqari, xalq pedagogikasida shakllangan ma'naviy qadriyatlar, jumladan, ilmga muhabbat, mehnatsevarlik, halollik va odob-axloq kabi ko'nikmalar yangi pedagogik dasturlar orqali yoshlar ongiga singdirilmoqda. An'anaviy ma'naviy qadriyatlarni zamonaviy ta'lim jarayoni bilan uyg'unlashtirish nafaqat yoshlarning aqliy rivojlanishini ta'minlaydi, balki ularning axloqiy va madaniy jihatdan yetuk shaxs bo'lib yetishishiga hissa qo'shadi. Bu yondashuv o'quvchilarda ma'naviy barqarorlikni shakllantiradi va ularni jamiyatning faol, mas'uliyatli a'zosi sifatida tayyorlaydi. Shu bilan birga, pedagogik dastur va xalq pedagogikasi elementlarining integratsiyasi yoshlarning intellektual va ma'naviy potencialini kompleks rivojlantirishga xizmat qiladi. Maktablarda ishlab chiqiladigan aqliy tarbiya dasturlari yoshlarning milliy o'zligini mustahkamlash, tafakkurini boyitish, mustaqil fikrlashga undash va ma'naviy immunitetini kuchaytirishga xizmat qiladi[9;142]. Aqliy tarbiya dasturlari nafaqat o'quvchilarning bilim darajasini oshirish, balki ularni milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashgan holda tarbiyalashga qaratilgan. Shu bilan yoshlar o'z milliy ildizlarini anglab, o'zligini qadrlashni o'rganadi, bu esa ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim ro'l o'ynaydi. Shuningdek, tafakkurning boyitilishi o'quvchilarda mustaqil fikrlash va muammolarni kompleks tahlil qilish qobiliyatini shakllantiradi, bu esa ularga zamonaviy jamiyat talablariga moslashish imkonini beradi.

Bundan tashqari, bunday dasturlar zamonaviy fan va ta'lim yutuqlarini xalq ma'naviy merosi bilan uyg'unlashtirib, yoshlarning intellektual va ma'naviy salohiyatini kompleks rivojlantirish imkonini yaratadi. Pedagogik jarayonning samaradorligi an'anaviy ma'naviy qadriyatlar bilan ilmiy yondashuvlarni birlashtirish orqali oshadi. Bunday integraciya nafaqat yoshlarning bilim darajasini, balki ularning axloqiy va ijtimoiy barkamolligini ham mustahkamlaydi. Shu jihatdan, aqliy tarbiya dasturlari yoshlarni global bilim va mahalliy madaniy qadriyatlarni uyg'unlashtira oladigan, har tomonlama rivojlangan shaxslar sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi. Bu jarayon yoshlarning tanqidiy fikrlashini, kreativ yondashuvini va ijtimoiy mas'uliyatini rivojlantirishga ham yordam beradi.

Demak, fan va ta'limning rivojlanishi jamiyat ma'naviyatini yuksaltiradi, ma'naviyat esa ta'limning mazmunini belgilaydi. Bu ikki omil uyg'unlashgan holda esa yoshlarning aqliy tarbiyasi samarali va maqsadli bo'ladi. Bu fikr pedagogik nazariy jihatdan shuni anglatadiki, ta'lim va ma'naviyat bir-birini mustahkamlash orqali yoshlarning shaxsiy rivojlanishini ta'minlaydi. Agar ta'lim tizimida faqat bilim berishga e'tibor qaratilsa, shaxsning ma'naviy va ijtimoiy kamoloti yetarli darajada rivojlanmaydi. Shu sababli, aqliy tarbiya dasturlarida zamonaviy fan va xalq pedagogikasi merosi birlashtirilishi, yoshlarning kompleks rivojlanishini ta'minlash va ularni jamiyatning faol, mas'uliyatli a'zolari sifatida tayyorlash uchun muhim shart hisoblanadi. Shuningdek, global axborot oqimi bilan milliy-ma'naviy qadriyatlar o'rtasida muvozanatni saqlash bugungi kunda dolzarb pedagogik va ijtimoiy vazifa hisoblanadi. Zamonaviy yoshlar axborot maydonining cheksiz imkoniyatlariga ega bo'lishi, ularning dunyoqarashi va qaror qabul qilish jarayonlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, ta'lim tizimi nafaqat bilim berishga, balki yoshlarni milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirishga ham e'tibor qaratishi kerak. O'zbek xalqining tarixiy xotirasi, adabiy merosi va qadriyatlari esa yoshlarni asosiy g'oyalarga yo'naltiradi: ilmga hurmat, ustozni qadrlash, mehnatsevarlik, adolat va halollik kabi fazilatlar. Bu fikr pedagogik nazariy jihatdan shuni anglatadiki, an'anaviy qadriyatlar yoshlarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishida asosiy yo'nalish vazifasini bajaradi. Ilmga hurmat va ustozni qadrlash orqali yoshlar o'z bilim olish jarayonlarini samarali tashkil qilishni o'rganadi, mehnatsevarlik va adolat esa ularni jamiyatda mas'uliyatli, barqaror shaxs sifatida shakllantiradi. Shu bilan birga, halollik qadriyatining pedagogik ahamiyati, yoshlarning axloqiy qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirishda namoyon bo'ladi.

Xalq pedagogikasi asosida ishlab chiqilgan aqliy tarbiya dasturlari aynan shu qadriyatlarni zamonaviy ta'lim metodlari bilan uyg'unlashtiradi va yoshlarning fikrlash, qaror qabul qilish hamda ijodiy faoliyat ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shuning natijasida, pedagogik jarayon yoshlarni nafaqat fan va texnologik bilimlar bilan boyitadi, balki ularni ijodiy va mantiqiy fikrlashga yo'naltiradi. Zamonaviy metodlar orqali erishiladigan interaktiv mashg'ulotlar, tahliliy va amaliy vazifalar o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini oshiradi, shu bilan birga, milliy qadriyatlarni hayotiy tajriba bilan uyg'unlashtirish imkonini yaratadi. Bu esa yoshlarning shaxsiy, intellektual va ma'naviy salohiyatini kompleks rivojlantirishga xizmat qiladi.

Natijada, jamiyatda fan va ta'limning rivojlanishi, O'zbekiston xalqlarining ma'naviy qadriyatlari bilan uyg'unlashganda, yoshlarning aqliy tarbiyasi samarali, kompleks va maqsadli bo'lishini ta'minlaydi. Bunday dasturlar nafaqat ilmiy bilim berish bilan chegaralanmay, balki milliy-ma'naviy qadriyatlarni yosh avlod ongiga singdirish orqali xalq pedagogikasi va zamonaviy ta'limning uyg'un namunasi sifatida namoyon bo'ladi. Pedagogik jarayonda ilm va ma'naviyat uyg'unligi yoshlarning tanqidiy fikrlashini, ijtimoiy mas'uliyatini va axloqiy qaror qabul qilish qobiliyatini oshiradi. Shu bilan birga, integratsiyalashgan pedagogik yondashuv yoshlarning shaxsiy identifikatsiyasini mustahkamlashga, ularni jamiyatning faol a'zolari sifatida tarbiyalashga imkon yaratadi. Shunday qilib, aqliy tarbiya dasturlari zamonaviy fan yutuqlari bilan milliy-ma'naviy qadriyatlarni uyg'unlashtirgan holda, yoshlarning kompleks rivojlanishini ta'minlashda muhim vosita hisoblanadi. Tadqiqot davomida o'rganilgan materiallar shuni ko'rsatdiki, xalq pedagogikasi asosida shakllangan aqliy tarbiya dasturlari nafaqat yoshlarning intellektual salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladi, balki ularni jamiyatning ijtimoiy-madaniy hayotida faol ishtirok etishga tayyorlaydi. Bu dasturlar orqali o'quvchilar mustaqil fikrlashni, tahlil va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini egallash bilan birga, o'zining ichki ma'naviy dunyosini rivojlantirish imkoniga ega bo'ladi. Shu bilan birga, dasturlar yoshlar ongida o'z milliy va madaniy merosiga hurmatni mustahkamlaydi, tarixiy bilimlarni amaliyotga tatbiq etish orqali ular jamiyatdagi axloqiy va ma'naviy qadriyatlarni qadrlashni o'rganadilar.

Elliqal'a tumani maktablarida amalga oshirilayotgan aqliy tarbiya dasturlarining o'ziga xos xususiyati shundaki, ular nafaqat an'anaviy xalq pedagogikasi elementlarini saqlab qoladi, balki zamonaviy pedagogik metodlarni tatbiq etish orqali yoshlarning individual rivojlanish ehtiyojlarini qondiradi. Bu esa o'quvchilarda ijodiy fikrlashni rag'batlantiradi, ularni o'z tashabbusi bilan bilim olishga undaydi va ijtimoiy faoliyatda yetakchi shaxs sifatida shakllanishga yordam beradi. Shu jihat, zamonaviy ta'lim tizimi va xalq pedagogikasi o'rtasida samarali integratsiya jarayonining muhimligini ko'rsatadi. Tadqiqot shuningdek, aqliy tarbiya dasturlarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish jarayonida pedagoglarning ro'li va mas'uliyatini ham yoritadi. O'qituvchilar nafaqat bilim beruvchi, balki yoshlar ma'naviy rivojlanishining faol tartibotchisi sifatida ishtirok etadi. Shu bilan birga, ota-onalar va mahalla instituti kabi ijtimoiy muhit elementlari dastur samaradorligini oshirishda muhim ro'l o'ynaydi, bu esa yoshlarning o'zini anglash, jamiyatdagi o'rnini tushunish va ijtimoiy qadriyatlarni qadrlash ko'nikmalarini shakllantiradi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, milliy va xalq pedagogikasi qadriyatlarini zamonaviy ta'lim dasturlariga uyg'unlashtirish nafaqat aqliy rivojlanishga, balki yoshlar ma'naviy immunitetini mustahkamlash, ularning jamiyatdagi ijtimoiy mas'uliyatini oshirish va madaniyatga oid qadriyatlarni avlodlar ongiga singdirish uchun ham muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, dasturlar yoshlarni globalizatsiya va axborot oqimi sharoitida milliy-ma'naviy qadriyatlarni saqlashga, ongli va barkamol shaxs sifatida shakllanishga tayyorlaydi.

Amaliy tavsiyalar sifatida tavsiya etiladi: Elliqal'a tumani maktablarida xalq pedagogikasi elementlarini tizimli ravishda aqliy tarbiya dasturlariga kiritish, pedagoglarni

malaka oshirish orqali zamonaviy pedagogik metodlarni qo'llashga rag'batlantirish, shuningdek, yoshlarning o'zini rivojlantirish va ma'naviy salohiyatini mustahkamlashga qaratilgan sinfdan tashqari mashg'ulotlarni kengaytirish. Shu yo'l bilan yoshlar o'z aqliy, ijtimoiy va ma'naviy salohiyatini bir vaqtning o'zida rivojlantirib, jamiyat taraqqiyotiga munosib hissa qo'sha oladi.

Xulosa qilib aytganda, xalq pedagogikasi va zamonaviy ta'limning uyg'unligi yoshlarning aqliy va ma'naviy tarbiyasini kompleks tarzda shakllantirishga xizmat qiladi, bu esa jamiyatda barqaror ma'naviy muhit yaratish, ijtimoiy va axloqiy qadriyatlarni avlodlar ongiga singdirish hamda milliy rivojlanish strategiyasini amalga oshirishga bevosita hissa qo'shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Alisher Navoiy Mukammal asarlar to'plami. 8-jild. Toshkent: Fan, 1991. 154 b
2. Asqarov.A O'zbek xalqining kelib chiqishi. Toshkent: O'zbekiston NMIU, 2015. 212 b
3. Erkaev.A Ma'naviyatshunoslik. 1-kitob. Ma'naviyat ontologiyasi va fenomenologiyasi. Toshkent: Ma'naviyat, 2018a. 45 b
4. Erkaev.A Ma'naviyatshunoslik. 2-kitob. Ma'naviyat metodologiyasi va praksiologiyasi. Toshkent: Ma'naviyat, 2018b. 112 b
5. Mirziyoyev.Sh.M Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent: O'zbekiston, 2016.
6. Mirziyoyev.Sh.M Tanqidiy taxdil, qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik — har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. Toshkent: O'zbekiston, 2017a.
7. Mirziyoyev.Sh.M Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent: O'zbekiston, 2017b. 23 b
8. Milliy tiklanishdan milliy yuksalish sari. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev asarlari va ma'ruzalaridan olingan fikrlar. Toshkent: Yoshlar nashriyoti, 2020. 34 b
9. Otamuratov.S Globallashuv va milliy-ma'naviy xavfsizlik. Toshkent: O'zbekiston NMIU, 2013. 142 b
10. Saifnazarov.I, Saifnazarova.F Yoshlar va oila – Vatan tayanchi. Toshkent: Ta'lim nashriyoti MCHJ, 2018. 57 b
11. Saifnazarov.I, Obidov.A Dinlararo hamjihatlik – ijtimoiy barqarorlik omili. Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi, 2018. 66 b
12. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Ijtimoiy odoblar. Toshkent: Hilol-Nashr, 2020. 204 b
13. Usmanov.X O'zbeklar. Tarix va talqin. Yangi qarashlar. Toshkent: Tafakkur qanoti, 2019. 88 b